

*О.Д.Кайріс,
А.С.Самойленко,
м.Київ, Україна*

Психологічні особливості соціальної адаптації студентів до навчання у ВНЗ з досвідом шкільного булінгу

Стаття присвячена вивченню проблеми впливу шкільного булінгу на подальше життя людини. Встановлено, що студенти з досвідом шкільного булінгу мають значно більші труднощі соціально-психологічної адаптації до навчання у ВНЗ, ніж студенти без подібного досвіду.

Проблема жорстокості та агресії серед учнів давно хвилює вихователів та педагогів, психологів та психотерапевтів. У школі поведінку, пов'язану з насильством, називають цькуванням, травлею, знущанням. У зарубіжній психології, таким явищам було дано назву "шкільний булінг" (school bullying), яка все частіше стала використовуватися у вітчизняній науці .

Довгий час проблему насильства у школі не обговорювали і не досліджували, більш того, про неї взагалі не прийнято було говорити. Незважаючи на крайню значущість, проблема булінгу у вітчизняній науковій літературі висвітлена досить слабо, проте на Заході дана проблема зараз є проблемою номер один.

Булінг - це застосування сили, погроз або примусу з метою насильства, залякування або агресивно нав'язаного панування над іншими. Подібна поведінка часто повторюється і є звичною. Істотною умовою є сприйняття тим, хто займається цькуванням ("кривдник", "агресор") дисбалансу соціальної чи фізичної сили. Булінг зазвичай спрямований проти людини ("жертви"), яка свідомо слабкіша психологічно або фізично. Поведінка для затвердження домінування може включати словесні образи або погрози, фізичне насильство або примус, такі дії можуть бути спрямовані на конкретні звичні цілі. Обґрунтуванням і раціоналізацією такої поведінки іноді стають відмінності в класі, расі, релігії, статі, сексуальної орієнтації, зовнішнього вигляду, поведінки чи здібностей [3; 4].

Якщо цькування зроблено групою, воно називається *мобінг* [2]. Шкільне насильство може відбуватися між дітьми або вчителями по відношенню до учнів.

Перші систематичні дослідження проблеми булінгу були проведені у скандинавських країнах. Д. Олвеусом, А. Пікасо, Е. Роландом, П. І, Хайнеманом, Згодом інтерес виник у США (Р. Каталано, Л. Хоукінс, Т. Харачой), у Великобританії (В.Т. Ортон, Д.А. Лейн, Е. Мунте ,Д.П. Таттум,) [1, с.160]. Дану проблему також досліджували російські вчені: І.С. Бердишев, М.Г. Нечаєва, І.С. Кон, М.Л. Бутовська, Е.Л. Луценко, К.Е. Ткачук та інші. Незважаючи на поки слабкий розгляд питання булінга в українській психологічній науці, інтерес до цієї проблеми активно зростає.

Булінг для оточуючих, в основному, є латентним процесом, але діти, які зазнали цькування, отримують психологічну травму різного ступеня тяжкості, що призводить до негативних наслідків у майбутньому. Причому, не має значення, чи мав місце фізичний булінг або психологічний. Одним з таких наслідків може бути проблема адаптації молодій людині в майбутньому житті. Найближчою перспективою до розвитку цієї проблеми є подальше навчання - соціальна адаптація до навчання у вищій школі. Саме вивченню проблеми адаптації до навчання у ВНЗ студентів з досвідом шкільного булінгу було присвячено наше дослідження.

Адаптація являється цілісним біологічним, фізіологічним, педагогічним, психологічним та соціальним процесом, і, в той же час, носить індивідуальний характер, що визначає ступінь її впливу на особистість студента. Поняття «адаптація» походить від латинського слова *adaptatio* - пристосування. Найважливішим завданням адаптаційного процесу є проблема виживання людини через пристосування її до природного або соціального середовища. Питання соціальної адаптації досліджували вітчизняні і зарубіжні автори: М. Вебер, Е. Дюркгейм, Р. Мертон, Т. Парсонс, Г. Спенсер, Г. Тард, Б.Г., Ананьєв, В.В.Антипов, В.В.Гріценко, Э.Ф.Зеер, Н.А. Бурханов, Л.В. Корел, Е.В. Красавина, П.С. Кузнецов, Є.С. Левченко, В.Т. Лісовський, М. Н. Руткевич, Н.А. Свиридов,

Е.Е. Соловцов та інші. Соціальну адаптацію молоді вивчали А.І. Ковальова, П.Д. Павленко, А.В. Ромашова, Ж.Т. Тощенко та інші.

Метою даної статті є презентація результатів нашого дослідження, спрямованого на з'ясування особливостей соціально-психологічної адаптації до навчання у ВНЗ студентів з досвідом і без досвіду шкільного булінгу. Ми припустили, що студенти, які мали досвід шкільного булінгу, у своїй адаптації до навчання у вищій школі відчують певні труднощі, яких значно більше ніж у студентів без подібного досвіду.

Було проведено емпіричне дослідження на базі Київських вищих навчальних закладів на вибірці студентів перших курсів у кількості 40 осіб (з них 26 осіб – жінки) у віці 17-19 років різних спеціальностей: психологи, журналісти, програмісти, філологи, економісти, медики тощо. Подібна різноманітність дозволяла збільшити репрезентативність вибірки.

Дослідження складалось з декількох етапів: 1) визначення наявності жертв булінгу серед студентів; 2) дослідження особливостей шкільного булінгу у студентів – жертв цього явища (опитувальник Ольвеуса); 3) дослідження особливостей соціально-психологічної адаптації студентів з досвідом і без досвіду шкільного булінгу з подальшим порівнянням результатів (методика Роджерса-Даймонд і опитувальник "Адаптивність").

На початку дослідження більше 60% анкет з виявлення наявності шкільного булінгу, які були заповнені студентами, свідчили про те, що у респондентів був хоча б один випадок насильства в шкільному житті.

Дослідження особливостей шкільного булінгу студентів за допомогою методики Ольвеуса показало, що у сучасних школярів переважають усні форми булінгу: присвоєння прізвиськ і знущання з приводу кольору шкіри чи національності, брехня, образи з сексуальним підтекстом. Поширеними формами булінгу, виявленими у майже половини всіх опитаних, є фізичне насильство, відбір речей / грошей і примус. Необхідно відзначити, що кривдники в рівній мірі

користувалися мережею Інтернет та мобільним зв'язком для досягнення своїх цілей.

Переважає більшість (68%) опитаних вказали, що люди, які скоїли булінг були в їхньому класі. Трохи менша частка булей, які навчалися в паралельному або старшому класах.

Виявлено більшу частоту показників наявності групового булінгу - "моббінгу" (80% випадків). Подібна поведінка має свої підстави: по-перше, збільшується "сила", коли відбуваються спільні дії, по-друге - суб'єктивно зменшується почуття провини і відповідальності за скоєне. Заслужує на увагу той факт, що дівчата набагато рідше роблять спроби булінгу самостійно, ніж хлопці; в групах же - ці відсотки вже рівні. Такі дані можуть вказувати на те, що дівчата зазвичай вибирають інші види булінгу, які не засновані на вираженні фізичної сили і надають перевагу діям в групі, щоб збільшити різницю в силі, яка є однією з характеристик булінгу. Найчастіше такі групи включають 2-3 людини.

За тривалістю періоду булінгу отримано такі дані: від 1-2 тижнів - 32% досліджуваних, до декількох років - 36%, рік - 24%, півроку - 8%. Не включеним залишився період протягом, приблизно, місяця.

Визначення місць, де проходив булінг показало, що, найчастіше обираються місця, найменш керовані і контрольовані вчителями: у класі за відсутності вчителя і холі / сходах (21,6% і 18,9% відповідно). Трохи рідше трапляється булінг в спортивних залах, переодягальних кімнатах, душах і на шляху додому або в школу (по 13,5% відповідно). Рідше - в туалетах, їдальні (по 5,4%) і класах у присутності вчителя (6,7%).

Найчастіше учні не включають (не застосовують) інших людей в якості допомоги при вирішенні проблем булінгу, не діляться своїми проблемами, переживаючи їх самостійно (39%), а якщо розповідають про них комусь, то це - батьки, брати / сестри або друзі (по 17%). Вчителям і класним керівникам

розповідає лише 7% досліджуваних, інших дорослих в школі не вказав ніхто. Це ще раз вказує на недостатню включеність педагогів і, особливо, психологів, в процес нормалізації відносин учнів у школі, недосконалість роботи шкільної психологічної служби.

Думки опитаних за визначенням свого ставлення до ситуації булінгу розділилися так: 30% виявилися недостатньо готовими активно виступати проти булінгових дій; допомагали жертві лише 15%; така ж кількість опитаних просто спостерігала за процесом. У той же час, більше половини опитаних показали, що відчувають високу емпатію до тих, хто піддається насильству, мають прагнення їм допомогти. Виявлено також, що переважна більшість (58% опитаних) ніколи не брали участь у скоєнні акту булінгу, 17% здійснювали подібні акти раз або кілька разів на тиждень, решта - хоча б раз у житті застосували насильство до іншими. Цікавою є відвертість, що люди, над якими здійснювали булінг, потім іноді самі ж булілі інших.

Для вивчення особливостей соціально-психологічної адаптації студентів, нами була обрана методика Роджерса-Даймонд, яка дає можливість виявити актуальний рівень соціальної адаптації і дослідити пов'язані з ним риси особистості. Результати дослідження показали, що переважна більшість опитаних (60%) мала середній рівень адаптації, 27,5% - вище середнього, по 5% - високий і рівень нижче середнього, 2,5% - низький рівень.

Для виявлення наявності взаємозв'язку між рівнем адаптованості і фактом булінгу в минулому досвіді, ми розділили вибірку досліджуваних на дві групи за результатами попереднього опитування: група 1 (15 осіб), які не мали досвіду булінгу, група 2 (25 осіб), які мали такий досвід.

У другій групі більшість осіб (88%) показали середній рівень адаптованості, у той час як у першій групі більшість (73%) мали рівень вище середнього. У другій групі відсутні люди з високим і рівнем вище середнього, а в першій групі - люди з низьким і рівнем нижче середнього. Для того, щоб підтвердити гіпотезу

про те, що рівні адаптації в цих двох групах відрізняються, було проведено розрахунки за U-критерієм Манна-Уїтні, які показали, що студенти, які мали досвід булінгу, мають більш низький рівень адаптованості до соціально-психологічних умов навчання ($U=24$). Що стосується рис особистості, то значущі відмінності в групах 1 і 2 спостерігалися на рівні прийняття інших ($U = 52$), емоційної комфортності ($U = 18$) і прагненні до домінування ($U = 97$).

Отримані результати дозволили виділити проблемне коло людей, що мали досвід булінгу. У нього увійшли особи з проблемами об'єктивного сприйняття інших людей і заниженою емоційною комфортністю, схильні проявляти більш високі прагнення до домінування над іншими, що, безумовно, є цікавим фактом, враховуючи те, що у своєму досвіді вони, як правило, страждали від подібного. Дану тенденцію можна пояснити, по-перше, самими особливостями процесу булінгу, в якому ролі часто не є постійними і можуть змінюватися, по-друге - з точки зору захисних механізмів психіки, а саме - ідентифікацією з агресором: наді мною знущалися, і я буду знущатися теж. Втім, щоб дати точні пояснення цих фактів і їх детермінацій, потрібно робити окреме дослідження.

Для більш достовірного і повного розкриття проблеми заниженого рівня адаптації студентів з досвідом булінгу, нами було проведено виявлення рівня потенціалу адаптивності за шкалою 4 рівня методики "Адаптивність" ("Особистісний потенціал соціально-психологічної адаптації"). Результати показали, що в групі 1 зосереджені всі показники високого та середнього рівнів адаптаційного потенціалу, тоді як люди, що мали досвід булінгу з 2-ої групи показали низький і задовільний рівень ($U = 24, 5$),

Отже, ми встановили, що студенти, які мали досвід булінгу у школі мають нижчі показники соціально-психологічної адаптації до навчання в ВНЗ, а, значить, відчувають певні труднощі, яких значно більше ніж у студентів без подібного досвіду.

Створення нових вітчизняних методик і більш поглиблене вивчення проблеми шкільного булінгу, на нашу думку, є найбільш актуальними і необхідними питаннями в сфері сучасного дослідження цієї проблеми. На окреме дослідження також заслуговує практичне виявлення особистісних характеристик учасників булінгу, а також розробка і активне впровадження анти-булінгових програм в школи і освітні заклади України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Глазман, О. Л. Психологические особенности участников буллинга / О. Л. Глазман // Известия Российского гос. пед. университета имени А.И.Герцена. – Санкт-Петербург, 2009. – № 105. – С. 159–165.
2. Davenport, N., Schwartz, R. D., & Elliott, G. P. (1999). *Mobbing: Emotional abuse in the American workplace*. Civil Society Pub.
3. Education: your rights and responsibilities. In Cambridgeshire Country Council online. Retrieved from <http://www.cambridgeshire.gov.uk/childrenandfamilies/parenting/chilidsbehaviour/bullying.htm>
4. Ericson, N. (2001). Addressing the Problem of Juvenile Bullying. OJJDP Fact Sheet, #27. Retrieved from <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/ojjdp/fs200127.pdf>

*О.Д.Кайріс,
А.С.Самойленко,*

Психологические особенности социальной адаптации студентов к обучению в вузах с опытом школьного буллинга

Статья посвящена изучению проблемы влияния школьного буллинга на дальнейшую жизнь человека. Установлено, что студенты с опытом школьного буллинга имеют значительно больше трудностей социально-психологической адаптации к обучению в вузе, чем студенты без подобного опыта.

Ключеві слова: булінг, шкільний булінг, травля, цькування, мобінг, адаптація, студенти,

O.D.Kayris,

A.S.Samoylenko,

**Psychological characteristics of social adaptation of students
to study at university with experience of school bullying**

The article is devoted to the study of the impact of school bullying for further life. Was found that students who had experience of school bullying have a much greater difficulties of social and psychological adaptation to study at university than students without such experience.

Ключеві слова: булінг, шкільний булінг, травля, цькування, мобінг, адаптація, студенти,